

Gaucsík István

A csehszlovákiai magyarság gazdasági szervezetei (1918–1938)*

Gazdasági egyesületek, szövetkezetek, ipartársulatok

Tanulmányomban a intézményi kereteket szem előtt tartva szeretném bemutatni a kisebbségi gazdasági érdekvédelem szervezeteit. A dolgozat, amely három fejezetből áll, a regionális szintű gazdasági egyesületeket, a szövetkezettípusokat és a szakirodalomban eddig egyáltalán nem vizsgált ipartársulatokat elemzi.

A gazdaszervezkedés színterei a megyei gazdasági egyesületek voltak, ahol az ellenzéki pártok intézményépítő törekvései is kibontakozhattak. A gazdasági egyesületek az impériumváltást követően hamarosan konfliktushelyzetbe kerültek a diszkriminatív, megszüntetésüket célzó törekvések miatt. A gazdasági egyesületek négyéves átmeneti működés után, 1923-ban szűntek meg, újrászervezésük körülbelül 1933-tól adatolható. Központjuk 1938-ban alakult meg. A szövetkezetek egy része szintén négyéves átmeneti időszak és alkalmazkodás után, 1925-ben hozott létre egy újabb, szervezettebb struktúrát, a Hanzát, amely a köztársaság felbomlása után is megőrizte működőképességét, különálló szervezeti jellegét. Központja 1934-ben jött létre, de csak részleges jogosítványokkal. Kisebbségi szempontból a többi szövetkezeti, főleg a hitelszövetkezeti típus rendezetlensége 1938-ig fennmaradt. Az ipartársulatok szintén négy év átmenet után, 1924-ben alakultak újra. Az 1926–1928 közötti szlovákiai pozícióharcok kedvezőtlenül hatottak egy nemzetiségi alapú központ (szövetség) létrehozására, így szervezeteik a gazdasági–szervezeti atomizáltságból 1938-ig nem tudnak kilépni.

A csehszlovákiai magyarság gazdasági helyzetét, a gazdasági jogok törvényi hiányosságait, a belső állami biztosítékok és a külső kisebbségvédelmi rendelkezések elégtelen voltát írásomban csak vázlatosan érintem.

KISEBBSÉGI GAZDASÁGI JOGHIÁNY

A csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés explicite nem tért ki a gazdasági jogok garanciáira, de tartalmazott olyan elemeket (még ha töredékesen is), amelyek erősítették az érdekvédelem hivatkozási alapját. Ilyen elemek az 1920-ban elfogadott alkotmányba is bekerültek, így a magyar kisebbség joggal számíthatott arra, hogy

* A tanulmány a Magyar Köztársaság Oktatási Minisztériumának Határon Túli Magyarok Főosztálya és a Márton Áron Szakkolégium 2004. évi ösztöndíj-támogatásával készült.

ezek konkrét, a méltányosságot szem előtt tartó kormányzati lépésekben is megvalósulnak.¹ Az államhatalom azonban a politikai uralom megosztását és a gazdasági javak, erőforrások felosztását (pl. a földreform során, az ipari és mezőgazdasági üzemek vagy a bankok nacionalizálásakor), azaz a kisebbségek gazdasági alapjainak gyengítését egyszerre tekintette nemzeti és állami feladatnak. Az ellenzéki szlovákiai magyar politikai pártok az így elszenvedett gazdasági sérelmeket igyekeztek adekvát tényanyaggal alátámasztani és a Népszövetséghez eljuttatni. Érveik kiegészítettek az állampolgári, nyelvhasználati és kulturális jogsérelmeket.

A kisebbségvédelmi rendelkezések közül gyakorlatilag hiányoztak a gazdasági-vagyoni státusra vonatkozó részletes jogszabályok. Az állampolgári jogegyenlőség biztosítása önmagában nem volt elég, hiszen a többség gazdasági erőfölénye ellen ez nem nyújthatott kellő védelmet. A masaryki demokrácia ugyan társadalmi téren egységet, nemzetiségi tekintetben érdekközeledést hirdetett, de a pragmatikus elveket követő prágai centralizmus mindezek ellenkezőjéről szólt. A gravaminális értékelések élesen bírálták a kisebbségek státusát sértő csehszlovák kurzust.

A csehszlovákiai magyarság egyszerre szorult ki a politikai és a gazdasági hatalomból, sorsa távoli, és képviselőtől nélküli döntéshozó központoktól vált függővé. Ebben az időszakban, amelyre éppen az erőteljes állami beavatkozás volt jellemző, a kortársak gazdaság és politika szoros összefonódását tapasztalták. A gazdasági döntéseknél a politikum jelentős szerepet játszott, befolyásoló ereje megnőtt (pártérdek, érdekcsoportok). A két szféra egymástól való függését a társadalmi rendszer és a gazdaságpolitika egymáshoz való viszonya szabta meg. A kisebbségi gazdasági érdekvédelem tervei, elképzelései, többé vagy kevésbé megalapozott koncepciói ebben a keretrendszerben igyekeztek a szlovákiai magyarság „alárendelt gazdasági szereplő” helyzetén változtatni. A szakértelmiség körében keletkezett „kisebbségi gazdaságpolitika” vagy „öncélúság” fogalmak mozgósító jelszavakként is funkcionáltak, de az elméleti okfejtések, elemzések a gazdasági „önszerveződés” esetében nagyon fontos szerepet játszhattak. A gazdasági élet kihívásaira a konkrét válaszokat az egyes területek (állami gazdaságon belüli!) szakmai intézményei, testületei, társulásai, egyesületei és az ellenzéki pártpolitika szakosztályai, szervezetei adhatták meg.

EGY ÚJ GAZDASÁGPOLITIKAI KÖRNYEZET JELLEMZŐI

Szlovákia – amely politikai fogalomként először a 18. század végén bukkant fel – mint politikailag és gazdaságilag „*világosan meghatározott egység*” Csehszlovákia keretén belül született meg. Gazdasága gyakorlatilag mesterséges-adminisztratív módon alakult ki, követve az államjogi és politikai változásokat.²

A cseh gazdasági elit, amely az első világháború alatti hadigazdálkodás hasznélvezője volt, döntő befolyást gyakorolt a csehszlovák gazdaságpolitika irányára, melyet az első Csehszlovák Köztársaság két évtizede alatt nem szakmai alapú kon-

1 Vö. Baranyai 1934: 33–34; Ludwig 1937: 124–125; Halmosy 1983: 89–93.

2 Lipták 1994: 77–78; Hallon 1995: 43.

cepciók jellemeztek, hanem pragmatikus érdekérvényesítés és kompromisszumok. A kezdeti években – a közép-kelet-európai gazdasági dezintegráció közepette – egyszerre volt jelen a politikai motivációk elsőbbsége (a gazdasági problémák kezelése előtt), a kötött gazdaság, az állami ellenőrzés és felügyelet fenntartása.³ A kormányzati gazdaságpolitikát kétfajta törekvés jellemezte: az önálló cseh és (kisebb részben) szlovák irányítású nemzetgazdaság megteremtésének igyekezete, valamint a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás eléréséhez a stabilitás feltételeinek kialakítása. A külföld felé mindezt olyan gazdaságpolitikai intézkedésekkel próbálták elérni, mint pl. az önálló vámterület kialakítása és a pénzreform. Belföldön ki kellett építeni a gazdaság irányító-adminisztrációs rendszerét, illetőleg átalakítani a volt osztrák és magyar szervezeteket. Fontos szerepet kaptak „az államon kívüli” ipari, mezőgazdasági és pénzügyi érdekszervezetek, kartellek, amelyek tevékenységükkel ténylegesen megszabták, vagy közvetett módon befolyásolták a gazdaságpolitika irányát. A pénzügyi politika végig meghatározó súllyal bírt nemcsak az ipari és a mezőgazdasági termelésben, a kereskedelem és a kivitel szabályozásában, hanem az olyan gazdaságpolitikai intézkedésekben is, amelyek a tőkeviszonyokat és a tulajdonosi státusokat érintették, így a nosztrifikálás és a repatriálás, vagy például a földreform terén.⁴

A nyugati és a keleti országrészek társadalmi és gazdasági integrációját meghirdető prágai kormányzatok a politikai erőfölényre támaszkodtak. A döntéseket hozó személyek és az őket befolyásoló érdekcsoportok a nemzeti kisebbségek tekintetében elzárkóztak az egyeztetéstől, a korrekcióktól vagy kompromisszumoktól. A szlovákiai magyarság ezt a helyzetet úgy érzékelte, hogy a csehszlovák gazdaságpolitika „belső gyarmatosítást” folytat, amely a kisebbség léthelyzetét társadalmi, kulturális és gazdasági síkon támadja, emellett versenyképessége csökkenéséhez és lehetőségei korlátozásához vezet. A kisebbségi közösség szempontjából ezek a hatások gyengítették a tájegységekhez kötődő hagyománytudatot, felerősítették és konzerválták a regionális egyenlőtlenségeket (főleg a periféria helyzetbe került, határmenti vidékeken). A csehek és a szlovákok a hatalom összpontosításával, a gazdasági befolyás érvényesítésével, a „helyi akarat” döntésekből való kizárásával kívánták politikai hegemoniájukat és gazdasági monopóliumukat bebiztosítani. Az állami integráció így nyíltan vagy burkoltan asszimilációs törekvésekkel, a kisebbségi népcsoportok és a hátrányos helyzetű területek formális egyenjogúsításával is ötvöződhetett. A magyarság ezzel a konszolidáló politikával szemben a kollektív védekezés hol erősödő, hol gyengülő formáiban találta meg az ellenszert. Ezeket az „eszközöket” a közösségi identitás alakításának programjai (vállalt kisebbségi lét, a kultúra, oktatás és közművelődés bázisainak erősítése), a területi-tájegységi szintű, regionalizmust felvállaló társadalmi, kulturális, egyházi szerveződések (egyletek, körök,

3 Lacina 1990: 65–66; Lacina 2000: 202. A gazdaságpolitikai célkitűzések nemzetgazdaságot formáló hatásaira lásd Teichová 1988: 62–68; Hallon 1995: 46–47.

4 A nosztrifikálás a cseh és a szlovák gazdasági nacionalizmus egyik megnyilvánulása volt. Az ipari, kereskedelmi és közlekedési vállalatok, valamint a bankok részvényei „többségi” tulajdonba kerültek, ennek eredményeképpen a szervezeti tulajdonviszonyok megváltoztak. A repatriálás a részvények „honosítását” cseh és szlovák tulajdonba vételét jelentette.

társulások) és gazdasági szervezetek (gazdasági egyesületek, ipartársulatok, pénztézetek, szövetkezetek), valamint a jogi-politikai érdekérvényesítés struktúrái (pártok, mozgalmak) alkották.⁵

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR GAZDASÁGI ÉRDEKVÉDELEM TERÜLETEI ÉS SZERVEZETEI

A gazdaszervezkedés szinterei: megyei/regionális gazdasági egyesületek

Az 1918 előtről áthagyományozódott szervezetek közül a gazdaközöniséget megszervező gazdasági egyesületek a volt felső-magyarországi vármegyékben is működtek. Szlovákiában az 1920-ban elfogadott közigazgatási törvény már előrevetítette a gazdasági egyesületek sorsát.⁶ A magyar megyék maradványai ugyan még egy négyéves átmeneti időszakra fennmaradtak (mivel a törvény végrehajtási rendelkezése késett), de a nagyzsupa-szervezet⁷ 1923. január 1-jétől történt bevezetése az egyesületek jogi megszűnését vonta maga után. A megyei előljárási gazdasági/gazdálkodási és igazgatási jogosítványai között ugyan szerepelt a lakosság érdekeinek ilyen jellegű védelme (intézmények, üzemek létrehozása a 31. cikk szerint), azonban a gazdasági egyesületekre vonatkozó jogi keretet nem vették át és nem is újították fel, mivel a regionális kezdeményezések gyengítették volna az állami közigazgatási központosítás és ellenőrzés hatékonyságát.⁸

A régi magyar gazdasági egyesületek megszűnésének/megszüntetésének fő oka politikai motívumokra vezethető vissza. A pozsonyi minisztérium szemében, amely a szlovák gazdasági érdekek monopolizálására törekedett és kedvező környezetet akart biztosítani a szlovák tőke számára, ezek a szervezetek megbízhatatlannak tűntek, hiszen tisztviselőiktől és tagságuktól nem várhatott lojalitást.

Az ellenzéki magyar politika a kezdetektől az önvédelmi tevékenység szerves részének tekintette a gazdasági egyesületek szervezeti rendszerének az átmentését, ezáltal a helyi szintű gazdasági érdekvédelem megszilárdítását. Szilassy Béla⁹ egyik beszédében a kiscgazda társadalom megszervezésének két útját jelölte meg: a pártkeretek kialakítását, amelyet külső, politikai támadás hívott életre, és a gazdasági egyesületek átszervezését, amelyeket belső, gazdaságpolitikai intézkedések (kényszer-szolgáltatások, rekvirálások, hatósági beavatkozások stb.) váltottak ki. Az egyesüle-

5 A. Gergely 1997: 26–28; Szarka 1998: 157.

6 Az ún. nagyzsupa-rendszert az 1920. február 29-i 126. sz. törvény vezette be.

7 A Szlovákia területén található egykori magyar megyéket hat nagyobb területű megyébe vonták össze. Megnevezésüket innen kapták (nagy megye/nagyzsupa – velžupa).

8 *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. 1920: 291–306; Pálesch 1923: 979, 1041, 1216.

9 Szilassy Béla (1881 – ?) a kezdetektől részt vett a szlovákiai magyar kiscgazdapárt szervezésében. 1920-ban az ellenzéki pártok közös bizottságának az elnöke. 1925-ben a Magyar Nemzeti Párt egyik alelnöke. 1929-ben csehszlovák szenátor, 1938 után a Felvidéki Minisztérium államtitkára.

tek jogellenes feloszlása áttekinthetetlen minisztériumi és hivatali döntések között zajlott. A keletkezett úrt a kisgazda-koncepció a régi egyesületek visszaállítással akarta betölteni, vagy amennyiben ez nem lett volna lehetséges (hiszen a szlovákiai politikai kurzus éppen a gyülekezési jogot szűkítette), akkor a politikai szerveződések vállalták volna fel ezt a feladatot.¹⁰

A Teljhatalmú Minisztériumnak a Gömör-Nógrád Megyei Gazdasági Egyesület¹¹ elleni feloszlató intézkedései a magyar gazdasági érdekvédelem bázisának megszüntetését és a vele egybekapcsolódó kisgazdapárti politikai képviselőt, valamint Szent-Ivány József¹² pártépítő tevékenységének felszámolását kívánta elérni. Az 1921. október 31-én kelt rendelet államellenes tevékenységre hivatkozva (bizonyító érvek nélkül) tiltotta be az egyesületet és fiókszervezeteit.¹³ A Bars Megyei Gazdasági Egyesület – teljesen alaptalanul – a folytonosság fenntartásában bízott. Kirendeltségként való további működtetése (Nyitra vagy Hont megyéhez kapcsolódva) illuzórikussá vált.¹⁴ Tevékenységének (részbeni) felújítása 1929-ben új szervezeti keretek között történt, amikor létrejött az Alsó-Garam-völgyének gazdarétegére támaszkodó lévai székhelyű Magyar Gazdák Szövetkezete.¹⁵ Szórványos adatok jelzik a kapcsolathálók tudatos megszervezését (a Lévai Első Bank¹⁶ pénzügyi támogatása, a református egyházi háttér).¹⁷

10 PMH 1923. január 31. 24. sz. 7–8.

11 A szervezet titkára 1906-tól Fodor Jenő volt. Az 1920-as években a kisgazdapárt alelnöke, a Gömör-Nógrád Megyei Gazdasági Egyesület hivatalos lapjának, a *Magyar Gazdának* felelős szerkesztője. 1935-től a regionális gazdasági egyesületek létrehozásának irányítója, egyben a tornaljai székhelyű Sajóvölgyi Gazdasági Egyesület elnöke. Az első bécsi döntés után a felsőház tagja, a Felvidéki Gazdasági Egyesületek Országos Szövetségének elnöke. PMH 1923. január 9. 5. sz. 5.; PMH 1935. február 19. 42. sz. 10.; Fodor 1940: 186.

12 Szent-Ivány József (1884–1941) az Országos Magyar Kisgazda-, Földműves- és Kisiparos Párt, majd a Magyar Nemzeti Párt vezetője. Gazdálkodási tapasztalatait kamatoztatta az egyes gazdasági kérdések vizsgálatakor. Gazdaságpolitikai koncepciói, felvetései és javaslatai termékenyítőleg hatottak a csehszlovákiai magyar gazdasági önvédelem kibontakozására. 1918 előtt a Gömör-Kishont Megyei Gazdasági Egyesületet vezette, melynek tagsága egyben a kisgazdapárt szavazóbázisát jelentette. Szent-Ivány erre az alapra támaszkodva szervezte meg a párt adminisztrációs központját Rimaszombatban, míg Komárom volt a szervezőmunka központja. PMH 1923. augusztus 5. 176. sz. 2.; *Magyar Gazda* (a továbbiakban MG) 1922. március 5. 10. sz. 1; Angyal 2002: 57.

13 Nyitrai Állami Levéltár, Nyitra megye, 39. d. prez. 11.513; Vö. PMH 1922. szeptember 7. 81. sz. 4; PMH 1923. április 20. 90. sz. 3; MG 1921. július 10. 8. sz. 1.

14 PMH 1923. február 17. 38. sz. 7.; Angyal 2002: 63. Az igazgatói tisztet Kratsik Jenő töltötte be. Az 1920-as évek elején az elnök Malcoms Béla volt.

15 A Magyar Gazdák Szövetkezetének Léván és Zselfzen található raktárai takarmánybeszerzéssel, üzemanyag-eladással, árubeszerzéssel, vetőmagtisztítással és közvetítő kereskedelemmel foglalkoztak. Az ügyvezető igazgató Beinrohr Dezső, a Magyar Nemzeti Párt (minden bizonnyal lévai járási) titkára volt. Az igazgatóság elnöki tiszteit Kmoskó Béla, lévai ügyvéd látta el. A vállalkozás tejszövetkezetet is működtetett és 1929–1930 között *Garamvölgyi Magyar Gazda* néven „köz- és mezőgazdasági” lapot jelentetett meg Beinrohr Dezső főszerkesztésében.

16 A Lévai Első Bank magyar pénzügyintézetként az 1930-as évek elején sikeres szanalási akciót hajtott végre a Pozsonyi I. Takarékbank támogatásával. Schubert Tódor, a lévai szellemi élet egyik legjelentősebb alakja, aki az 1937. évi kisebbségi konferencia szervezőjeként és előadójaként ismert, 1923-tól ügyvezető igazgatója volt a banknak. Kmoskó Béla 1930-tól lett az igazgatóság elnöke (Schubert 1940: 18–21).

17 *Garamvölgyi Magyar Gazda* (a továbbiakban GMG) 1929. november 1. 1. sz. 1–3; GMG 1929. december 1. 2. sz. 5; GMG 1930. január 1. 1. sz. 1; GMG 1930. február 1. 2. sz. 9.; GMG 1930.

A két magyar polgári párt egyesítésének időszakában kezdődött el a regionális szinten működő gazdasági egyesületek tervszerű létrehozása. Ennek a jogi-szervezeti keretnek a kialakítására bizonyíthatóan a pártok irányítása és felügyelete alatt került sor. Valószínűsíthető a kiszászokra támaszkodó Magyar Nemzeti Párt határozottabb befolyása a koncepciók kidolgozásakor, hiszen a szervezőmunkát lebonyolító, sokévi tapasztalattal rendelkező Fodor Jenő ennek a pártnak a vezetőségében volt. Az egyesületek megnevezése a régi megyei struktúrákra utalt, így a folytonosságot szimbolizálhatta.

1. táblázat

A csehszlovákiai magyar gazdasági egyesületek szervezeti rendszere¹⁸

A szervezet neve	Alapítás dátuma	Székhely
Nyugatszlovenszkói Gazdasági Egyesület	1933. február 23.	Galánta
Csallóközi Gazdasági Egyesület	?	Dunaszerdahely
Nyitravölgyi Gazdasági Egyesület	?	Érsekújvár
Garamvölgyi Gazdasági Egyesület	1937. július 4.	Léva
Középszlovenszkói Gazdasági Egyesület	?	Losonc
Sajóvölgyi Gazdasági Egyesület	1935. február	Tornalja
Bódvavölgyi Gazdasági Egyesület	1936. november 8.	Szepsi
Bodroközi Gazdasági Egyesület	?	Királyhelmec

Először –1935. március 1-jén – „*politikamentes érdekvédelmi*” szervként a Sajóvölgyi Gazdasági Egyesület kezdte meg működését.¹⁹ A Tornaljai, Feledi, Rozsnyói és Nagyrőcei járások tartoztak hozzá, az egyesületi iroda Tornalján volt. Nem véletlen, hogy a politikailag és gazdaságilag egyik legszervezettebb magyar lakta régióban jött létre. Az egyesület gazdasági érdekvédelmi tevékenységet folytatott. A tagság továbbképzését és művelődését tanfolyamok, tanulmányi kirándulások segítségével és szaklap kiadásával próbálta biztosítani. A mezőgazdasági termelés javítására törekedett és új értékesítési lehetőségeket próbált teremteni.²⁰ A Bódvavölgyi Gazdasági Egyesület 1936. november 8-án tartotta alakuló közgyűlését Nagydán. A találkozón felszólaló Fodor kiemelte, hogy az egyesületnek az érdekvédelmi tevékenységet azért kellett a gazdákra kiterjesztenie, mert a többi foglalkozási csoportnak már megvoltak a szervezetei (konkrétan a kereskedőket tömörítő kamarákat és a grémiumokat említette), a Mezőgazdasági Tanács pedig állami szer-

április, 4. sz. 1, 3.; GMG 1930. május, 5. sz. 1–2.; GMG 1930. június, 6. sz. 2, 3, 5; GMG 1930. augusztus, 7. sz. 1–2.

18 Forrás: Szlovák Nemzeti Levéltár, Országos Hivatal, 137. d. 1586/1936 prez.; Bars 1937. június 27. 26. sz. 1. (az alakuló közgyűlés hónapja itt egyértelmű elírás), Bars 1937. július 11. 28. sz. 1–2.; PMH, 1935. február 6. 31. sz. 6; Fodor 1940:187; Pukkai 1994: 62. A táblázat csak az eddigi rész kutatások eredményeit tartalmazza. A Nyugatszlovenszkói Gazdasági Egyesületre vonatkozó híradás Pukkai László hivatkozott munkája szerint a *Hanza Szövetkezeti Újság*ban található, de ehhez a számhoz nem jutottam hozzá, így csak Pukkaira hivatkozhatom. Az egyesület 1933. évi megalakulásának körülményei még ellenőrizendők.

19 PMH 1935. március 7. 56. sz. 10.

20 PMH 1935. február 19. 42. sz. 10. Az egyesület elnöke Fodor Jenő lett. Alelnökké Hámos Lászlót és V. Oros Jánost választották.

vezetként nem képviselte őket kellőképpen. A nemzetiségi alapú egyesülést azzal indokolta, hogy a többnyelvű adminisztráció csak megnehezítette volna a működést (érdekes, hogy az állami, országos szintű betagozódást sem zárta ki). Földműves- és gazdatanfolyamok beindítását ígérte, mivel alig volt magyar nyelvű mezőgazdasági szakemberképzés. A program részletezésekor kitért a szakfolyóirat²¹ fontosságára, a vetés- és állatkiállításokra, valamint a versenyek szervezésére.²² A Garamvölgyi Gazdasági Egyesület megalakítására 1937. július 4-én került sor Léván. Körzete a Lévai, Zselízi, Párkányi és Ipolysági járásra, illetve a Verebélyi járás Léva vonzáskörzetébe tartozó községeire terjedt ki.²³

A tájegységi keretekben működő egyesületek egységes irányítását és vezetését az 1938 júliusában Érsekújvárott megalakított Dél-szlovákiai Gazdasági Egyesületek Szövetsége végezte. A gazdasági egyesületek kiépítését alulról, a falu szintjéről kezdték. A következő lépcsőt a járási beosztás jelentette, végül a szövetség látta el a központi feladatokat és hangolta össze a lokális és regionális kezdeményezéseket. A vezetőség összetétele mintha a nyugat–keleti földrajzi megosztottságot oldotta volna fel. A szövetség elnöke Fodor Jenő, az alelnök (a Csallóközi Gazdasági Egyesület elnöke) Bartal István lett.²⁴

Fodor Jenő a szlovákiai magyar gazdasági egyesületek 1935–1938 közötti tevékenységéről készített áttekintésében²⁵ a kisebbségi élet szerveztségének négy „pillérét” különböztette meg: a politikait, a kulturálisait, az érdekvédelmit és a gazdaságit. A két utóbbit gyengének tartotta, szerinte fejlesztésük megkésett, mivel a politikai és a közművelődési-kulturális önvédelem a csehszlovák kisebbségpolitika miatt elsőbbséget élvezett. Elképzeléseiben az érdekvédelem szorosan összefüggött a gazdasági szerveztséggel. Két fogalmat különböztetett meg: az érdekvédelem (gazdaérdekek képviselése, felvilágosítás és jogsegély) alatt egy hosszantartó folyamatot értett, amelynek súlyát a nagy taglétszám adta, míg az érdekvédelem fogalma a termelő egyén, a gazda boldogulásának anyagi (szociális–vagyonbi biztonságtéremtés, a gazdálkodás javítása és modernizációja) és szellemi (szakképzés, iskoláztatás) működési terepét jelentette. Hosszan kitért a gazdasági szakoktatás helyzetére, buktatóira és a fennálló akadályokra (alacsony tanulólétszám, a szülők rossz anyagi helyzete). Szerinte a tömeges oktatást, „alapvető” és „továbbképző” tanfolyamok formájában az egyesületek biztosíthatnák.²⁶

21 Ekkor még a Sajóvölgyi Gazdasági Egyesület lapja, a *Sajóvidéki Gazda* látta el ezt a feladatot. 1937-ben már a lap átalakításáról és átvételéről döntöttek, új neve a *Gazdák Lapja* lett.

22 Szlovák Nemzeti Levéltár, Országos Hivatal, 137. d. 1586/1936 prez. Az egyesület elnöke Schell Péter, nagydíjai birtokos lett.

23 *Bars* 1937. június 27. 26. sz. 1., *Bars* 1937. július 11. 28. sz. 1–2. Az egyesület elnökévé Taubinger Árpádot választották. A szövegben csak három egyesület megalakulását tekinthettem át. A többi egyesületre vonatkozó, még felkutatásra váró adatokat a regionális sajtótermékek rejtik.

24 Fodor 1940: 188, 193; *A felvidéki magyarság...* 1938: 89.

25 *A Gazdasági egyesületeink a felvidéki magyarság szolgálatában* c. írása előadás formájában 1938. március 2-án a Lévai Járási Magyar Közművelődési Testület kisebbségi közgazdasági előadássorozatán hangzott el.

26 Fodor 1940: 187–190. Hantos László, aki tevékenyen részt vett a kisebbségi magyar szövetkezeti és gazdasági életben (a Sajóvölgyi Gazdasági Egyesület tisztviselője volt, egy időben a *Hanza Szövetkezeti Újság* szerkesztője), szintén említi a gazdasági egyesületeket. Lásd Hantos 1986: 30; Hantos 2002: 89. Lásd még Esterházy 2000: 242. Csak mellékesen említi Varga 1938: 222.

Szövetkezeti típusok

A szövetkezeti élet sem volt előzmények nélküli. A magyarországi szövetkezeti struktúra szintén ismerte a „szövetkezet” – „szövetkezeti központ” intézményi szinteket. Az Országos Központi Hitelszövetkezet (OKH)²⁷ és a Hangya²⁸ egyaránt betöltötte azt az irányító, szervező és ellenőrző szerepet, amelyre a szövetkezeti intézmény belső működése során igény jelentkezett.

A hatalomváltás után az új szerkezeti elemként megjelenő Központi Szövetkezet létrehozása nem keltett volna meglepetést, ha az nem kezd politikai célokat követő mozgalomépítésbe.²⁹ Az 1919-es 210. sz. törvény rendelkezései szerint a Csehszlovákiához került szövetkezeteknek közgyűlési határozattal kellett kimondaniuk a magyarországi központoktól való elszakadást és a szlovákiaihoz való csatlakozást. Üzletforgalmukat és pénzügyi összeköttetéseiket is át kellett irányítaniuk. Gyakorlatilag azokat a magyar szövetkezeteket, amelyek ezt 1919. augusztus végéig nem tették meg, a Központi Szövetkezet egyoldalú határozatával a szlovák központhoz csatolta. Az 1919. évi 492. sz. rendelet bevezette a kötelező évi ellenőrzést. A korszakban a Központi Szövetkezet üzleti, pénzügyi, revíziós és szervezeti központként a többi szövetség között erős pozíciót vívott ki.³⁰ A magyar ügyviteli nyelvű és magyar tagsággal rendelkező szövetkezeteknek tehát meg kellett találniuk helyüket a formálódó csehszlovák szövetkezeti rendszerben.³¹

Szlovákiában a legnagyobb foglalkozási csoportoknak megfelelően négyfajta szövetkezeti típus alakult ki: a földműves, az iparos, a munkás és az alkalmazotti-polgári, melyek kereskedelmi, pénzügyi és termelői szövetségekbe tömörültek. Működésüket a revíziós és szervezési szövetségek, valamint a bírósági felügyelet ellenőrizték. A szövetségek konföderációi az államigazgatási/felügyeleti szervekkel (minisztériumok) voltak kapcsolatban. A legnagyobb csoportot a földműves szövetkezetek alkották, az összes szövetkezet tagságának 80–90%-a tartozott közéjük. Egymással párhuzamosan két szervezeti rendszer működött: a fiókjellegű és az öngazgató, de ezek több esetben keveredhetek is. A szövetkezeti formákra egyszerre volt jellemző az egységesülés (pl. a szövetkezetek pénzügyi központjai), és a nem szövetkezeti ismérvek jelenléte (a nagy felvásárló társaságok részvénytársaságként működtek).³²

27 Az OKH a felülről történő szövetkezetszervezés eredményeképpen jött létre. Az 1898. évi hitel-szövetkezeti törvény (XXIII. tc.) a gazdasági és az ipari szövetkezeteket szabályozta. Az OKH-át állami üzletrészejegyzéssel alapították.

28 A Hangya a fogyasztási szövetkezetek központjaként 1898. január 23-án alakult meg. Alapítását Károlyi Sándor gróf kezdeményezte.

29 A Központi Szövetkezetet (Ústredné družstvo) 1919. január 23-án Zsolnán csak szlovák szövetkezetek hozták létre. Pozsonyi székhellyel működött. Az agrárpárt befolyása alatt állt.

30 Pozsonyi Állami Levéltár, Vágsellyei Fióklevéltár, Pozsonyepérsi Hitelszövetkezet (a továbbiakban PÁLVF, PH), 2. d. [rendezetlen iratanyag, 1920. december 4. levél]; Faltus–Průcha 1969: 261–267; Fabricius–Holec–Pešek–Viršik 1995: 82.

31 Rados 1932a: 694–703; Horváth–Valach 1978: 86–89; Lacina 2000: 177–185.

32 Fabricius–Holec–Pešek–Viršik 1995: 84–87.

A következőkben a szlovákiai magyar szövetkezeti mozgalmat egyrészt az egyes típusok szerint vizsgálom,³³ másrészt a szövetkezeti központok problémáját tekintem át. Külön foglalkozom a Hanza tevékenységével, amely a magyar fogyasztási szövetkezetek nagyobbik részét tömörítette.

A hitelszövetkezetek megoszlása mutatja legjobban, hogy a szlovákiai (és kárpát-aljai) területeken 1918 előtt ez a szövetkezettípus eltérő fejlődési utat járt be: működése kevésbé differenciálódott, és mint intézmény, a hatalomváltás után is jelentős maradt. A cseh–morva–sziléziai területeken a községekben a mezőgazdasági (Raiffeisen-féle³⁴), a városokban a polgári-iparos (Schulze-Delitzsch-féle³⁵) szövetkezetek felett szövetkezeti hagyományokra támaszkodhattak. Ezek a típusok a volt felső-magyarországi területeken 1918 előtt teljesen hiányoztak. A háború után a magyar hitelszövetkezetek jelentős számban (212) képviseltették magukat. Az összes szövetkezet 18,2%-a volt magyar, ezzel megelőzte mind a német, mind a rutén kisebbséget, de elmaradt a szlovákság mögött. A hitelszövetkezetek pénzügyi helyzetét, működésük rentabilitását vizsgáló elemzések ugyanakkor még hiányoznak.

A mezőgazdasági, ipari és fogyasztási szövetkezeti rendszer a magyar kisebbség tagjai számára is számos lehetőséget nyújtott, hiszen a gazdasági vállalkozások (ha nem hasonlítjuk össze a csehországgal) széles és strukturált formái jöhettek létre. Sok típus azonban vagy teljesen hiányzott, vagy csak minimálisan volt reprezentálva. A szlovákiai mezőgazdasági szövetkezetek 24,3%-os aránya a csehországiak 53,4%-val szemben jelentős lemaradást jelzett. Az összes mezőgazdasági szövetkezet (beszerzési és eladási, termelő, valamint egyéb kategóriában) közül 12,4% (55) volt magyar, ami a többi kisebbséggel (német, rutén) szemben ugyan előnyös pozíciót sejtet, de meglehetősen elmarad a szlovákok 74,7%-os többségétől. A magyarság mérlegét rontotta, hogy főleg az innovatív jellegű (gépszövetkezetek, villamossági szövetkezetek) és az egy-egy szakterületre szakosodott szövetkezetek csoportjaiban nem tudta magát megszervezni (pl. keményítőgyárak, gyümölcs- és zöldségfeldolgozó, illetve értékesítő szövetkezetek), de ipari szövetkezetekből is keveset tudtak létrehozni (13 vállalkozás, ami az összes 9,1%-a).

A fogyasztási szövetkezetek a szlovákiai területeken domináltak (55,8%), Csehországban kisebb arányt tettek ki (10,5%). Szlovákiában az országrész agrárjellegénél fogva a kisebb községekben is jelen voltak. Nem véletlen tehát, hogy a magyarság – döntően agrárnépességű csoportként – éppen ezt az alapformát tudta jobban kiépíteni. 1931-ben az összes szlovákiai és kárpátaljai szövetkezet 24,0%-a volt magyar (293).³⁶ A hitel-, a mezőgazdasági és az ipari szövetkezetekhez viszonyítva

33 Az ügyviteli nyelv alapján az egyes nemzetiségekre vonatkozó 1931-es adatok Rados K. Béla tanulmányából származnak, aki rendkívüli alaposággal dolgozta fel a csehszlovák szövetkezeti statisztikát. A számítások az ő adatai alapján készültek (Rados 1932b: 769).

34 Raiffeisen, Friedrich Wilhelm (1818–1888) a német földműves hitelszövetkezeti mozgalom atyja. A cseh területeken nemzetiségi alapon különültek el a cseh hitelszövetkezetek. František Cyril Kampelík (1805–1872) neve után „kampeličky” megnevezést kaptak.

35 Schulze-Delitzsch, Franz Hermann (1808–1883) német nemzetgazdász és politikus, az általa népszerűsített polgári-iparos hitelszövetkezetek névadója.

36 A magyar fogyasztási szövetkezetekre vonatkozó csehszlovák adatfelvételek összehasonlító vizsgálata és ezek forráskritikai ellenőrzése még várat magára.

részesedésük itt jóval magasabb volt. E hálózat alapját a Hanza Szövetkezeti Áruközpont (és társvállalkozásai) adta, amely a magyar fogyasztási szövetkezetek 56,3%-át (165) inkorporálta. A többi azonban vagy szövetkezeti központ nélkül működött, vagy a Központi Szövetkezet revíziós részlegéhez tartozott.

A bérlő- és telepítő-, illetve a legelő- és erdőszövetkezetek (részben) az agrárreform végrehajtása során keletkeztek. Az ebbe a csoportba tartozó 4 magyar bérlő-telepítő és 3 erdőszövetkezet feltehetően a közigazgatási egységeknek (járás, tartomány) juttatott földeket/erdőket, illetve az állam kezelésében maradtakat bérelhetett. Az építő- és lakásszövetkezet kategóriában a magyar kisebbség nagyon alulreprezentált, ami azt is jelenti, hogy elesett az építkezési lehetőségektől és a részben államilag garantált kölcsönöktől.

A szövetkezeti központok (és szövetségek) kérdése alkotta a kisebbségi magyar szövetkezeti mozgalom legneuralgikusabb pontját. A magyar mezőgazdasági, ipari és hitelszövetkezetek nem rendelkeztek önálló központtal, ami hátráltatta érdekérvényesítésüket, és csökkentette az állami kedvezményekből való részesedésüket. A köztársaság fennállása alatt önálló központ nem is jött létre. Ez a hitelszövetkezeteket azért érintette hátrányosan, mert az itt összegyűlt tőkét így nem tudták felhasználni a fogyasztási szövetkezetekben.³⁷

Egyedül a magyar fogyasztási szövetkezetek Hanza szervezte csoportja alakíthatott központot. A monopóliumhelyzetben lévő Központi Szövetkezetet anyagi válsága, üzleti forgalmának visszaesése, áruosztályának felszámolása és az áruellátás megoldatlansága szorította rá ennek jóváhagyására. Halmozott feladatainak (a hitelszövetkezetek pénzügyi műveleteinek lebonyolítása és a fogyasztási szövetkezetek áruval való ellátása) nem tudott problémák nélkül eleget tenni. Az 1925-ben felszámolt üzleti részlegei helyett felvásárló központokat (Zsolna, Kassa, Késmárk, Galánta) alakított ki, de ezek komoly tőkehiánnyal küszködtek, közülük egyedül a galántai volt rentábilis,³⁸ emiatt hatáskörének bizonyos decentralizálására kényszerült. Mindez találkozott a már 1920-tól felmerülő, majd 1923-tól a kisalföldi magyar szövetkezetek vezetői részéről konkrétan is megfogalmazott célkitűzésekkel.

A Hanza Szövetkezeti Áruközpontot 1925. június 18-án 35 magyar szövetkezet és 19 magánszemély alapította. A Hanza a fogyasztási szövetkezetek államfordulat előtti szervezetére támaszkodva, a tagok és a vezetők gyakorlati tapasztalatait hasznosítva a kisebbségi magyarság legsikeresebb vállalkozását teremtette meg, mely 1925. október 1-jén Galántán kezdte meg működését. Üzletforgalma 1930-ig egyenletesen emelkedett, 1930/1931-ben – miután a gazdasági válság elérte a szövetkezeti szférát – lelassult, majd 1932-től újra növekedés volt tapasztalható. Az 1924–1929 közötti gazdasági konjunktúra kedvezően befolyásolta fejlődését. Ebben az időszakban jött létre az az anyagi és technikai háttér, amelyen kiépülhetett az 1930-as évek második felének vállalkozói és kultúrátámogató tevékenysége.

37 Rados 1932b: 775–778; Varga 1938: 218; Faltus–Prücha 1969: 274; Vavrik 1993: 50.

38 Fabricius–Holec–Pešek–Viršik 1995: 100; Vavrik 1993: 10.

2. táblázat

*A Hanza Szövetkezeti Áruközpont tevékenységének néhány mutatója*³⁹

Év	Forgalom (1.000 Kč)		Szövetkezetek száma
	Központ	Szövetkezetek	
1925	2.222	22.639	75
1926	13.144	29.728	133
1927	23.099	36.232	141
1928	30.550	43.302	151
1929	33.122	46.578	162
1930	32.055	44.171	165
1931	31.728	43.432	168
1932	33.709	45.138	171
1933	35.685	49.467	178
1934	40.834	53.994	182
1935	43.659	58.500	186
1936	50.934	64.624	197
1938	61.318	73.353	211

Szervezeti rendszerét az 1930-ban alapított Hanza Hitelszövetkezet szilárdította meg, amely az áruszövetkezet tőkegyűjtő és kölcsönnyújtó helyeként működött. A tagszövetkezeteknek állandó hitelt biztosított, így fedezte az elszámoláskor esetlegesen jelentkező hiányt. Ezáltal sikerült elérniük a vállalkozás pénzügyi függetlenségét. A Hanza Hitelszövetkezet mint alszervezet – mivel a fogyasztási szövetkezetek hálózatára épült – azonban nem pótolhatta a magyar hitelszövetkezetek központjának a szerepét, hiszen szintén a Központi Szövetkezethez tartozott.⁴⁰

A Hanza gazdasági érdekeit az 1934 folyamán a Központi Szövetkezettel folytatott vitában is meg tudta védeni.⁴¹ A történet előzménye az az 1929-es megegyezés volt, amely során a Hanza kérésére az érsekújvári ellenőrzési székhely a személyzettel együtt Galántára települt. A revíziós költségek elszámolásakor a Hanza kedvezményt kapott, a kiadások kisebbik részét kellett állnia. A Központi Szövetkezet ezt a megállapodást 1934. január 1-jei hatállyal felmondta, nem utolsó sorban a Cent-rokooperatív⁴² nyomására, amely a szerződésben kifogásolta az ellenőrzési jog átruházását. A Központi Szövetkezet továbbá nehezményezte, hogy a Hanza a költségeket saját számláján vezeti. A Hanza másik követelését, ti. hogy a tőle a pozsonyi központba befolyt tőkék felett rendelkezzen, szintén elutasította, hiszen pénzügyi központként ragaszkodott jogosítványaihoz. E követeléssel a Hanza a Hanza Hitelszövetkezet pozícióit akarta megszilárdítani, mivel egyébként csak a Központi Szövetkezet döntött arról, hogy a pénzfeleslegek vagy a helyi hitelszövetkezetnél, vagy nála maradnak.⁴³ A konfliktus végül kompromisszummal zárult (további adatokat

39 Vavrik 1993: 24.

40 Vavrik 1993: 50–53; Pukkai 1994: 64–71.

41 *Hanza Szövetkezeti Újság* 1935. június 15. 12. sz. 4.

42 A prágai székhelyű Cent-rokooperatív a földműves szövetkezetek szövetsége volt.

43 PÁLVF, PH, 2.d. 109/934

ugyan nem találtam erre vonatkozóan, de valószínűleg a korábbi helyzet maradt fenn), előkészítve a NUPOD⁴⁴-dal 1935-ben közösen létrehozott Centrum nevű felvásárlási iroda megnyitását. Ez nagyban elősegítette az áruközpont üzleti forgalmának növekedését. A Hanzával való kapcsolatfelvétel így egy központosító-racionalizálási folyamat részét képezte. A Hanza-vezetőség sikere, hogy közös irodát nyithattak, amelynek vezetője 1936. január 1-jétől az áruszövetkezet igazgatója, Nagy Ferenc lett. Az árubeszerzés egy csatornán keresztül történt, de a pénzeket külön számlákon könyvelték. A hivatalban a két szervezet képviselői paritásos alapon foglaltak helyet.⁴⁵ A Hanza tagszövetkezetei ellenőrzésének jogát 1934-ben kapta meg, de a pozsonyi központ revíziós előjoga továbbra is fennmaradt.⁴⁶

A kisipar és kiskereskedelem szervezetei: az ipartársulatok

Az iparosokat és kereskedőket tömörítő ipartársulatok a fentiekben bemutatott szervezeti formákhoz hasonlóan, az államfordulat előtti alapokra támaszkodtak. Csehszlovákiában a kisipar és a kereskedelem ezen szerveződéseinek törvényi keretei elég hosszú ideig ideiglenesek voltak. Az egységes iparjog később került bevezetésre, ezzel együtt az új szervezeti keretek kialakítása is késett. 1918 és 1924 között jogi kétvágányúság állt fenn, hiszen a cseh országrészekben az osztrák iparrendelet, Szlovákiában a magyar törvények voltak érvényesek.⁴⁷ Az egységesítést az 1924. december 1-jén kihirdetett 259. sz. ipartörvény rendelte el, amely az iparfajták három fő csoportját különböztette meg: az ún. szabad iparágakat, a kézműipart és a hivatali engedélyhez kötött (koncessziós) iparokat.⁴⁸

Az ipartársulatok sokrétű társadalmi, humanitárius, gazdasági és kulturális célokat vállaltak fel. A tagok számára anyagi segítséget nyújtottak (pénztárak, segélyalapok), támogatták a művelődést, a szakképzést, biztosíthatták a közös kisipari termelést, az iparendélyek kiadásával/megvonásával (a kisipar védelmében) befolyásolhatták a helyi üzleti versenyt, nyersanyagraktárakat, vásárcsarnokokat, (szövetkezeti) hitelintézeteket alakíthattak, ipari- és inasiskolákat, tanulóműhelyeket, szaktanfolyamokat szervezettek. Ipari munkaközvetítéssel is foglalkozhattak. Fontos jogosítvá-

44 A NUPOD (Nákupná ústredňa potravných družstiev [Fogyasztási Szövetkezetek Beszerző Központja]) 1934-ben a Központi Szövetkezet kezdeményezésére a szlovákiai fogyasztási szövetkezetek központosított áruellátásának céljából jött létre.

45 Vavrik 1993: 23; Pukkai 1994: 63; Fabricius–Holec–Pešek–Viršik 1995: 92, 100; PÁLTV, PH, 2. d. 109/934.

46 Vavrik 1993: 30.

47 Csehországban az 1859-es iparrendelet és az 1907-ből származó 199. sz. birodalmi rendelet maradt érvényben, a magyar törvények közül pedig az 1884-es XVII. sz. és az 1899. évi XXV. sz. törvények.

48 Rögzítette az iparűzés kategóriáit, az önálló vállalkozás feltételeit (végzettség, igazolványok kiadása, gyakorlat, díjak befizetése, kérvényező eljárások stb.) és a kisüzemek működésének szabályait. Részletesen kitért a kisipari vállalkozás tevékenységére, bérletére, átvételére, a segédek, munkások és az inasok munkajogi, fizetési viszonyaira. Lehetővé tette inasiskolák alapítását és fenntartását. A törvény az állami közigazgatás (iparhatóság) számára előírta az ipartársulatok járási vagy városi szinten való létrehozását (7. fejezet, 152.§). A társulatok átalakulását az 1924. november 28-i 260. sz. kormányrendelet írta elő.

nyuk volt, hogy kereteiken belül az egyes iparosokat összefogó (legkevesebb 30 tagot számláló) szakosztályok alakulhattak, amelyek érdekvédelmi munkát (javaslatok, állásfoglalások) fejthettek ki.⁴⁹ Hivatalosan vegyes jellegű szervezetek voltak (a megnevezésük: vegyes ipartársulatok), hiszen az iparágak legszélesebb spektruma összpontosult kereteiken belül.

A magyarlakta területek ipartársulatai, a törvény intencióinak megfelelően, szintén átalakultak. Tagságuk és a tisztviselői kar megoszlása a járások nemzetiségi viszonyait tükrözte. A társulatok elnökei, választmányai, titkárai igazgatási-szervezési tapasztalataikat legnagyobb részét még 1918 előtt szerezték,⁵⁰ ezért nem esett nehezükre az 1924-gyel beköszöntő új viszonyokra történő átállás. Újrakezdésről abban az értelemben beszélhetünk, hogy egészen újfajta gazdasági és gazdaságpolitikai jelenségekkel, kihívásokkal szembesültek: új szervezeti struktúrát kellett kialakítaniuk az országos hierarchián belül.

Az ipartársulatok a magyar anyanyelvű iparosság gazdasági és nyelvhasználati érdekeinek képviselőit is felvállalták. A magyar kisiparos társadalom meglepő aktivitást mutatott ezen a területen. Szinte az egész korszakon végighúzódnak az ilyen jellegű tervek, javaslatok, az újra és újra megfogalmazódó követelések.

Általában véve a magyar vezetésű társulatoknak ugyanazon gazdasági nehézségekkel kellett megbirkózniuk, mint a többségi nemzet iparosainak. Elsőnek egy általános jellegűt említenék, az árzuhanásra, a magas munkabérekre, a fizetésképtelenségre, sérelmes adófajtákra stb. visszavezethető válságérzetet. A kortársak ennek hátterében a mind szervezettebb nagyipari termelést és a nagykereskedelmet gyanították, továbbá az állami befolyás növekedését. A nagy gazdasági válság idején a vásárlóerő zuhanása visszavetette a kisipari termékek piacát, ami sok műhely bezáráshoz vezetett. Az ipartársulatok ebben az időben többek között az adójogszabályok felülvizsgálatát, a szociális terhek csökkentését, a nagyipari terjeszkedés visszaszorítását (elsősorban a Baťa-cég vidéki műhelyeit) és a munkanélkülivé lett iparosok állami segélyezését szorgalmazták.⁵¹

Volt azonban egy olyan kérdéskör is, amely kimondottan a magyar vezetőségű ipartársulatoknál jelentkezett dilemmaként, mégpedig a Szlovéniai és Podkarpátok Ruszi Ipartársulatok és Grémiumok Országos Szövetségéhez (IGOSZ) történő szervezeti csatlakozás kérdése. Ennek legfőbb akadályát a hátrányos nemzeti-ségi megkülönböztetés képezte.⁵² Az IGOSZ-ban 1926 és 1928 között zajlottak le azok a pozícióharcok, amelyek a magyar ipartársulatok helyzetére is hatással voltak. Az IGOSZ létrehozását valószínűleg az ipari és kereskedelmi minisztérium szlovákiai részlege kezdeményezte az ipartársulati tevékenység központosítása céljából.

49 *Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1924.* Praha 1924. 1575–1629.

50 PÁLVF, Dunaszerdahelyi Járási Ipartársulat (DJI), 1. d. 6553/925, 1591/1937, 3222/37, 20/938.; Vágsellyei Járási Ipartársulat (VJI), 1927, 11. d. Beszámoló (1926. november 30.); Ipar és kereskedelem (továbbiakban IK), 1920. február 15. 1. sz. 7; PMH, 1935. április 10. 85. sz. 9.

51 PÁLVF, DJI, Jegyzőkönyvek 1932–1938, 114–118. Állandó problémát jelentett a jogosulatlan iparűzők (kontárok) tevékenysége.

52 Hivatalos megnevezése Krajniský zväz živnostenských spoločností a grémii pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi. A továbbiakban az IGOSZ rövidítést használom.

Az egyoldalú állami lépések, a nyugati megyék ipartársulatainak szerveződése és a túrócszentmártoni székhelyű IGOSZ preferálása ellen a kelet-szlovákiai szervezetek Kassán megalakították az Egyesült Iparosok Országos Szövetségét (EIOSZ).⁵³ Legfőbb törekvésük a szövetségi szervezet decentralizálása volt, amelyet az ipartársulatok megyei szövetségeinek bázisán gondoltak megvalósíthatónak. Az EIOSZ a kötelező belépéssel szemben az ipartársulati autonómia és öngazgatás gondolatát képviselte. A kötelező tagság szerintük sértette az ipartörvény szellemét, mely kritikát a Nyitrai Járás Vegyes Ipartársulatainak állásfoglalása részletesen is kifejtett. Ők háromlépcsős rendszert javasoltak: a megyei szövetségeket (a nagymegyék területén) és a kamarai szövetségeket (az ipari és kereskedelmi kamarák területein) az ipartársulatok hozták volna létre, amelyeket a szlovákiai és kárpátaljai központi szövetség egyesített volna.⁵⁴ Az IGOSZ-t végül csak 40 ipartársulat alapította. Az előkészítő bizottság azért sürgette a járási testületek mielőbbi csatlakozását, mert az irányító-döntéshozó szervek megválasztása késett, emellett a tömeges támogatást is mielőbb biztosítani akarták.⁵⁵

Az ipartársulatok kompromisszumos megoldásként született trencsényi határozata (1927. április 10.) – melyet a magyar vezetőségük közül csak a komáromi és a rozsnói írt alá – nem sokat változtatott a helyzeten.⁵⁶ Az állami támogatást élvező IGOSZ a kötelező csatlakozást sürgette, erre a nyomásgyakorlásra még az 1930-as években is volt példa.⁵⁷ Az EIOSZ-t továbbra sem tekintették partnernek, mivel – az indoklás szerint – magánegyesületként nem volt jogi felhatalmazása az ipartársulatok képviselőjére és gyakorlati súllyal sem rendelkezett.⁵⁸

A viták azonban nemcsak az ipartársulati rendszeren belüli pozíciók megszerzése körül zajlottak, hanem a nemzetiségi ellentétek is felszínre kerültek.⁵⁹ Az IGOSZ alakuló közgyűlésére csak 1928. december 9-én került sor Trencsénben. A székhely körüli vita nem dőlt el egyértelműen Túrócszentmárton javára, hiszen utóbbi az erről való szavazáskor csak minimális többséget kapott. Az eddig feltérképezett adatokból úgy tűnik, a járási ipartársulatok és az IGOSZ közötti ellentétek/feszültségek egészen 1938-ig megmaradtak.⁶⁰

A magyar iparosság vezetői kivárára rendezkedtek be, illetve egy ideig az ideiglenes tagságot választották. Magatartásukat és belépésüket az 1927. évi komáromi memorandumban foglalt követelések teljesítéséhez kötötték: kérték a szövetség székhelyének Pozsonyba történő áttételét, a társulatok pénzügyi hozzájárulásának méltányos megállapítását és a szövetségi közlemények magyar nyelven való megje-

53 Továbbiakban EIOSZ. Működését a túrócszentmártoniak éppen nemzetiségi alapon utasították el, magyar ipartársulati szövetségnek tekintették.

54 PÁLVF, VJI, 1927, 11. d. 1229/926, 1567/1926, 1696/1926

55 PÁLVF, VJI, 1927, 11. d. 340, 10.243, 623/27

56 PÁLVF, VJI, 1927, 11. d. 623/27

57 PÁLVF, DJI, Jegyzőkönyvek 1932–1938: 90.

58 PÁLVF, VJI, 1927, 11. d. 623/27

59 Lásd például a Kassai Ipartársulat nyílt levelét, amellyel a „zsupaszövetségek” tervzetét támogatta. PÁLVF, VJI, 1927, 11. d., 1696/1926

60 PÁLVF, VJI, 1929, 17. d. 681/29, 1030/29, 1980/1929

lentetését.⁶¹ Ezek 1938-ig gyakorlatilag csak részben, kellő biztosítékok nélkül valósultak meg; a magyar érdekeket közvetítő tervek nem kerültek elfogadásra. Ez lett a sorsa a Losonci Járási Vegyes Ipartársulat tisztviselője, Vitovszky József által 1931-ben kidolgozott, az IGOSZ felépítését megújító új szervezeti szabályzatnak és a magyar titkárság gondolatának is.⁶² Így érthető a távolságtartás, mellyel a magyar ipartársulatok viselkedtek az IGOSZ iránt, bár az általános jellegű iparos akciókban részt vettek.⁶³ A magyar nemzetiségű iparosság összefogására, érdekeik érvényesítésére ugyanakkor nemcsak szakmai, intézményi keretek közötti,⁶⁴ hanem politikai törekvések is születtek az ellenzéki magyar pártok részéről.⁶⁵

* * *

A fentiekben bemutatott szervezettípusok (gazdasági egyesületek, szövetkezetek, ipartársulatok)⁶⁶ közös vonása, hogy nem előzmény nélküliek; működésük és szervezeti kereteik visszanyúltak az impériumváltást megelőző időszakra. Csehszlovákia megalakulásával az új törvényi környezethez és a megváltozott gazdasági-hatalmi erőviszonyokhoz kellett alkalmazkodniuk. Helykeresésük, betagozódásuk a csehszlovák gazdasági nacionalizmus kezdeti, felerősödött szakaszában ment végbe, amikor a többségi irányítású gazdaságpolitika egységes nemzeti gazdaság és intézményrendszer kialakítását tűzte ki céljául.

Integrálódásukat – amelyet körülbelül 1918/1919 és 1923/1924 közé helyeznék – a jogszabályozás megkéseése, elhúzódása és az egységesítés során felmerülő problémák (ipari válság, Szlovákia piacvesztései, egyes ágazatok elmélyülő válsága stb.),

61 A Komáromi Járási Általános Ipartársulat szervezte meg 1927. november 27-én az IGOSZ vezetőségével azt a zárt körű találkozót Komáromban, amelyen a kisebbségi nyelvi jogok betartásának garanciáit akarták elérni. A kezdeményezés, amelyen az egyik forrás szerint kb. 20–23 ipartársulat képviseltette magát, Boldoghy Gyula és Ivánfy Géza nevéhez fűződik, akik a „magyar többségű társulatok” egységes platformját akarták megteremteni. A komáromiak a kamarai szervezeteken belül, Pozsony-központú szövetséget képzeltek el. PÁLVF, VJI, 1927, 11. d. 1092/1927; Közgyűlési és bizottsági jegyzőkönyvek, 1925–1930, [1927. november 24.]

62 A magyar titkárság létrehozása régóta szerepelhetett a követelések között. Az IGOSZ 1931. december 6-i közgyűlésén vitatták meg a Vitovszky József és Ivánfy Géza által beterjesztett indítványt. PÁLVF, VJI, 1931, 21. d. 646/31. 1932, 22. d. 291/32

63 PÁLVF, VJI, 1930, 19. d. 697/30

64 A *Kereskedők és Iparosok Lapja* (1930–1931) töltötte be a szaklap szerepét. Szerkesztője a Komáromi Járási Ipartársulat titkára, Ivánfy Géza volt, aki már 1920-ban az *Ipar és Kereskedelem* c. lap felelős szerkesztőjeként is a kisiparosság problémáival foglalkozott. Ivánfy a *Magyar Írásban* publikálta a magyar kisebbség gazdasági szervezésével foglalkozó írásait.

65 Mind az Országos Keresztényszocialista Párt (OKP), mind a Magyar Nemzeti Párt (MNP) törekedett a kisiparosság megszervezésére. Szavazóbázisukat és támogatói körüket akarták ezzel megszilárdítani. A pártok helyi vezetői között sok iparos volt (pl. Telek A. Sándor, Koczor Gyula – MNP, Kardoss Győző, Néder János – OKP).

Az elemző írásokra, tervekre PMH, 1923. január 29. 5. sz. 5; PMH, 1923. április 20. 90. sz. 5; PMH, 1935. február 5. 30. sz. 1–2.; PMH, 1935. március 3. 53. sz. 16; PMH, 1935. március 31. 77. sz. 14.

A párttámogatásra Magyar Iparos, 1922. július 9. 2. sz. 1–3; PMH, 1922. szeptember 21. 92. sz. 5; PMH, 1935. április 4. 80. sz. 5; PMH, 1935. április 14. 89. sz. 7.

A serelemek politikai közvetítésére A *Magyar Nemzeti Párt komárommegyei szervezetének programja*. Komárom 1920. 7–12.

66 A pénzintézetek is ebbe a csoportba tartoznak.

valamint a nemzetközi gazdasági viszonyok anomáliái is nehezítették. A két világháború között a régi struktúrák részleges továbbélésére és újak keletkezésére egyaránt vannak példák. A megyei gazdasági egyesületek 1923-ig, nem utolsósorban a negatív kisebbségpolitikai gyakorlat következtében, megszűntek. Az ellenzéki magyar pártok az 1930-as évek közepétől, immár egy regionális szintű „gazdaságpolitikai koncepció” jegyében újjáépítették a gazdasági egyesületek tevékenységét. A magyar tagságú és ügyviteli nyelvű szövetkezetek, valamint az ipartársulatok nagyjából egy időben kezdték meg érdekérvényesítő programjuk megvalósítását (1925-ben kezdte meg működését a Hanza, és elkezdődött a vegyes jellegű ipartársulatok létrehozása), azonban mindkét szervezetfajta belső deficittel küzdött. A szövetkezeti mozgalmat regionális és típusbeli széttöredezettség (Dél-Szlovákia a központi terület; a fogyasztási szövetkezetek túlsúlya), az autonóm központok hiánya jellemezte. Az ipartársulatokat elhúzódozó szerkezetváltási zavarok sújtották (pl. a szakipartársulatok kiválása, saját tőke hiánya). A politika legintenzívebben a gazdaréteget megszervező gazdasági egyesületeket támogatta, mivel itt egy teljesen új szervezeti struktúrát kellett létrehozni; a szövetkezetek és az ipartársulatok szervezeti keretei előbbiekhez képest több folytonosságot mutatnak, így esetükben a pártpolitika szervezetépítő törekvései is kevésbé mutathatók ki.

FORRÁSOK

Nyitrai Állami Levéltár, Nyitra megye
 Pozsonyi Állami Levéltár, Vágsellyei Fiókleveletár
 Dunaszerdahelyi Járási Ipartársulat iratai
 Pozsonyepérségi Hitelszövetkezet iratai
 Vágsellyei Járási Ipartársulat iratai
 Szlovák Nemzeti Levéltár, Országos Hivatal iratai

Bars (1937)
Garamvölgyi Magyar Gazda (1929–1930)
Hanza Szövetkezeti Újság (1935)
Ipar és Kereskedelem (1920)
Iparosok és Kereskedők Hiradója (1936)
Magyar Gazda (1921–1922)
Magyar Iparos (1922)
Prágai Magyar Hírlap (1922–1924, 1935)

Pálesch Ervin 1923: *Cseh-Szlovák törvények és Rendeletek Gyűjteménye*. 1922. évfolyam. Prešov (Eperjes)
Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1920. Praha, 1920.
Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1924. Praha, 1924.
A Magyar Nemzeti Párt komárommegyei szervezetének programja. Komárom, 1920.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- A *felvidéki magyarság húsz éve 1918–1938*. Budapest, 1938.
- Angyal Béla 2002: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar párt-politika történetéből 1918–1938*. Galánta–Dunaszerdahely
- Baranyai Zoltán 1934: *A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve*. Bratislava–Pozsony
- Esterházy János 2002: *A kisebbségi kérdés*. Budapest
- Fabricius, Miroslav – Holec, Roman – Pešek Ján – Virsik, Otto 1995: *150 rokov slovenské-ho družstevníctva. Víťaztvá a prehry*. Bratislava
- Faltus, Jozef – Průcha, Václav 1969: *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945*. Bratislava
- Fodor Jenő 1940: Gazdasági egyesületeink a felvidéki magyarság szolgálatában.
In: Hangel László (szerk.) *Mit élt át a Felvidék?* Budapest
- A. Gergely András 1997: *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. Budapest
- Hallon, Ludovít 1995: *Industrializácia Slovenska 1918–1938. Rozvoj alebo úpadok?* Bratislava
- Halmosy Dénes 1983: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződésai*. Budapest
- Hantos László: *A csehszlovákiai magyarság gazdasági helyzete a két világháború között, összehasonlítva a jelenlegi állapotokkal*. Teleki László Intézet, 1986. Kézirat
- Hantos László 2002: Gazdasági életünk húsz éve. In: Borsody István (szerk.) *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Somorja
- Horváth, Štefan – Valach, Ján 1978: *Peňažníctvo na Slovensku do roku 1918*. Bratislava
- Lacina, Vlastislav 1990: Úloha hospodářské politiky při vytváření nové československé ekonomiky (1918–1923) In: *Politický systém a státní politika v prvních letech Československé republiky (1918–1923)*. Praha
- Lacina, Vlastislav 2000: *Zlatá léta československého hospodářství (1918–1929)*. Praha
- Lipták, Lubomír 1994: Szlovákia geopolitikai helyzete 1918 és 1938 között. In: Molnár Imre (szerk.) *Szlovákok az európai történelemben*. Budapest
- Ludwig Aurél 1937: A magyarság gyakorlati feladatai. In: *Kisebbségi problémák. A Lévai Járási Közművelődési Testület 1936–37. évi előadássorozatából*. Levice
- Pukkai László 1994: *A Hanza Szövetkezeti Áruközpont Galánta*. Pozsony–Bratislava
- Rados K. Béla 1932a: Cseh-Szlovákia pénzügyzetei az 1913., 1920. és 1930. évben különös tekintettel a magyar kisebbségre. *Magyar Statisztikai Szemle* 8. 694–703.
- Rados K. Béla 1932b: Magyar szövetkezetek és a szövetkezeti központok kérdése Cseh-Szlovákiában. *Magyar Kisebbség* 24. 767–778.
- Schubert Tódor 1940: *A Lévai Takarékpénztár 75 éves története 1865–1940*. Különlenyomat a *Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve 1940*. évfolyamából. Budapest
- Szarka László 1998: *Duna-táji dilemmák*. Budapest
- Tarján Ödön 1930: *A magyar kisebbség osztályrésze a csehszlovák demokráciából*. Különlenyomat a *Prágai Magyar Hírlap* 1930. évi 33., 35., 37., 39., 41., 43., 45. és 47. számaiból. Prága
- Teichová, Alice 1988: *Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei 1918–1980*. Wien–Köln–Graz
- Varga Imre 1938: A csehszlovákiai magyarság gazdasági helyzete, különös tekintettel a szövetkezetekre. *Láthatár* 7–8. 217–223.
- Vavrik Ferenc 1993: *A felvidéki Hanza és tagszövetkezeteinek története 1918–1948*. Budapest